

SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELEDE OSMANLI TAŞRA BELEDİYELERİNDEN ÖRNEKLER*

EXAMPLES FROM THE MUNICIPALITIES OF OTTOMAN PROVINCES IN STRUGGLE AGAINST EPIDEMICS

Ahmet Caner ÇATAL**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 17/01/2021 Düzeltme/Revised: 22/02/2021 Kabul/Accepted: 22/02/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Çatal, A. C. (2021). Salgın hastalıklarla mücadelede Osmanlı taşra belediyelerinden örnekler. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 1-14

ÖZ

Salgın hastalıklar, tarihin çeşitli zamanlarından beri insanlığı tehdit etmiştir. Yüzyıllardır deprem, yangın, kıtlık ve iklim değişikliği gibi doğal afetlerden daha fazla etkiye sahip olan salgın hastalıklar, birkaç hafta veya yıl içinde milyonları bulacak boyutta insanların ölümüne neden olmuştur. Kolera, veba, tifo, çiçek, frengi ve grip gibi pek çok türdeki hastalık önlem alınmadığı surette salgın haline dönüşerek insanlık hafızasında derin izler bırakmıştır. Farklı zaman dilimlerinde çeşitli ülkelerde ortaya çıkan salgın hastalıklara, geniş toprak parçasına sahip olan Osmanlı Devleti de maruz kalmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklara karşı sağlık alanında ciddi atılımların yapıldığı görülmüştür. Ülke genelinde halk sağlığına önem verilmiştir. 1827 yılında yeni tıp okulu açılmış, 1839 yılında da Tıbbiye Nezareti kurulmuştur. 1861 yılında ülkede hekim sayısı kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. 1866 yılında sivil tıp okulu açılmış ve 1871 yılında taşra vilayetlerine hekim gönderilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde İstanbul dışında belediyeler 1860'lı yıllardan itibaren kurulmaya başlamıştır. Taşra belediyelerinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde sağlık işleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında farklı bir boyut kazanmıştır. Belediye bünyesinde doktor, ebe, aşı memuru ve eczacı gibi sağlık personeli görevlendirilmiştir. Salgın hastalıklarla mücadelede belediye personelleri aktif olarak hizmet etmişlerdir.

Bu çalışmada, salgın hastalıkların ne şekilde ortaya çıktığı veya bundan halkın nasıl etkilendiğinden ziyade Osmanlı taşra belediyelerinin salgın hastalıklardaki hizmetlerinden örnekler verilmiştir. Bu noktada belediyelerin sağlık personeli istihdamı, salgınların önlenmesinde faydası görülen sağlık cihazlarının satın alınması, fakirlerin doyurulması gibi hizmetleri tespit edilmiştir. Bu çalışmanın temel materyallerini Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmaktadır. Bununla birlikte salgın hastalıklar hakkında yapılan tez çalışmalarından ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Hastalık, Osmanlı Devleti, Salgın, Yerel Yönetim.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Arş. Gör. Dr.; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/Türkiye, acanercatal@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5112-6170

EXTENDED SUMMARY

Epidemics have threatened the human being for several times. Epidemics have much more effect than the natural disasters as earthquake, fire, scarcity and climate change for the centuries and has caused the death of millions of people in a little while. Many illnesses like cholera, plague, typhoid, variola, syphilis, the flu have left many scars on the memories of human beings. Ottoman Empire has been exposed to these diseases occurred in different time periods.

Important progresses for the epidemics in health were seen in Ottoman in nineteenth century. Great importance had been given to the public health country-wide. A new medicine school was opened in 1827 and The Ministry of Health (Tıbbiye Nezareti) was established in 1839. The number of the doctors was enregistered in 1861. Civil medicine school was opened in 1866 and in 1871 doctors are sent to the provinces.

Municipalities except İstanbul had been established since after 1860. Health Works in Ottoman were taken on different dimension with the help of the establishment of provinces in the second half of 19th Century. Doctors, midwives, immunisation officers and pharmacists were employed in Municipalities. These personnels had worked actively.

In this study, the examples of the services of Ottoman Empire epidemics were given rather than how the epidemics emerged or epidemics' effects on people. At this point services as Medicine personnels' employment of Municipalities, buying of medicine devices and the feeding of poors were seen. Basic materials of this study has formed the documents taken from Ottoman Archive. In the meantime thesis and studies about epidemics were benefited.

People's close relationships with animals, living in community, insufficient health conditions have effects on proliferation of the epidemics. In this respect in struggling with epidemics the biggest service of municipalities is cleaning the cities rather than providing health personnel. When these epidemics especially cholera later plague later variola and typhoid emerged firstly the city was put in quarantine later patients were taken under supervision and were cured. In cities the most importance was given to cleaning, first garbage was collected and thus cleaning was provided in streets. Besides streets were disinfected. In the meantime public houses were always in municipalities' pocket were been made effort thus applications harmful for the people were averted. By realizing these services, municipalities had an effected role in taking important precautions about struggling with epidemics.

One of the most important services in preventing epidemics of the provinces' municipalities is to procure medical instrument such as incubator and pulverizator. Because the microorganisms caused the epidemics and they expanded with water, air, food, clothes and house ware, especially these environments' disinfected is much more important. Pulverizator. For cleaning the air, filters for drinking water, disinfecter machines for the cleaning of house wares and dresses are designed. In Ottoman Empire it is the using of pulverizators and incubators is attempted in 1885. Cleaning committee is constituted in the constitution of Quarantine Administration. Bonkovski Pasha the member of this constitution offered to bring the machines (brand Genest and Herscher) to the country. Even a decision (about bringing the machines) was issued, this attempt couldn't be realised.

Ottoman Empire changed its health activities, that had maintained by doctors and foundations since Classical Age, systematically after 19th Century. The state opened Medicine Schools to educate doctors cause it gave much more importance to the public health. Thus giving health services was thought to the remote corner of the country. The most important development was to establish the municipalities out of İstanbul. The employment of the doctors of country to the constitution of municipalities as a consultant member with regulations and laws had indicated that municipalities had an active role in health services. Opening pharmacies in constitution of municipalities was an important grade at establishing health organisation. Besides employment of the health personnels as doctor, midwife, pharmacist and vaccine officer indicated that approaching solution-oriented to the public's health. Also salaries of these health personnels supplied by the municipalities' budget. This saved the state from material tax.

The Municipalities gave big services in struggling with epidemics in provinces of Ottoman. Especially the employment of health personnels was the main of the struggling with epidemics. Also when the health personnel weren't sufficient in epidemic situations, the municipalities employed new staff. Cleaning the city was taken care. On the other hand municipalities supported the buying of incubator and pulverizator machines-useful for preventing epidemics. All of these services were closely associated with the budget of municipalities. The municipalities with insufficient budget sometimes terminated the health staff, sometimes couldn't meet the food supplies of the unemployed people and requested for help from Finance Ministry. Municipalities with sufficient budget helped the people affected from epidemic to meet food supplies. Briefly municipalities endeavoured with their health and cleaning stuff and machines for because the public continued a healthy life in epidemic period.

Key Words: Ottoman State, Local Administration, Municipality, Epidemic, Disease.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar, tarihin çeşitli devirlerinden günümüze insan yaşamını tehdit eden önemli etkenlerin başında gelmektedir. Salgının boyutuna göre ortaya çıktıkları coğrafyada birkaç hafta veya birkaç yıl içinde binlerce hatta milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuşlardır.¹ Halk sağlığına önem veren devletler antikçağdan günümüze bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı geliştirdikleri farklı önlemlerle korunmaya çalışmışlardır.² Birçok devlet gibi geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti de zaman zaman bulaşıcı ve salgın hastalıklara maruz kalmış ve birtakım tedbirler almıştır.³

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar sağlık hizmetleri vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi.⁴ Sağlık işlerinden sorumlu en yetkili kurum da "Hekimbaşılık" kurumuydu. Devlet ile saray mensuplarının sağlık işlerini yürüten Hekimbaşılığın hangi tarihte kurulduğu tam olarak belli değilse de XV. yüzyıldan itibaren varlığı bilinmekteydi.⁵ Kurumun başındaki kişi hekimbaşydı. İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bimarhaneler ve darüşşifalar kurumlaşmış ve memleketin önemli sağlık müesseseleri idi.⁶ Bunların dışında XIX. yüzyıl öncesinde halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamada hekimbaşının kontrolü altında bulunan bimarhane ve darüşşifa gibi toplumsal nitelik kazanmış kurumsal yapılar dışında, hekimbaşı tarafından serbestçe mesleğini yapmasına izin verilen hekimler kendi özel muayenelerinde (tıbbi dükkân denilen) halk sağlığı hizmetini yerine getirmişlerdi. Bununla birlikte padişah ve yakınları tarafından halka yönelik kurulan hastane, şifa evleri vakıflar aracılığıyla bir kısım sağlık hizmeti verilmeye çalışılmıştı. Ancak halk genellikle serbest çalışan tabip ve cerrahlardan ücret karşılığında hizmet almışlardır. Zira devlet veya hayır kurumlarıyla sunulan sağlık hizmetleri, İstanbul, Bursa, Edirne, Kayseri ve Selanik gibi büyük kentlerle sınırlı kalmıştır.⁷

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında birçok gelişme yaşanmış ve aynı zamanda kurumsallaşmaya gidilmiştir. Nitekim 1827 yılında Tıbhane-i Âmire adıyla tıp okulu açılarak öğretime başlamıştır. Bundan sonra sağlık alanındaki gelişmeler Tanzimat'la birlikte yeni bir boyuta girmiştir. Tanzimat'ın ilanı Osmanlı Devleti'nde bütün kurumlarda olduğu gibi sağlık alanında da kendini göstermiştir. Adem-i merkezi bir yapıda kısmen özerk olan vakıflar aracılığıyla işleyen sağlık uygulamaları, 1839 yılında Tıbbiye Nezareti'nin kurulmasıyla sağlık hizmetlerinin merkezileşmesinde ilk aşamayı gerçekleştirilmesi açısından önemlidir.⁸ Hekimbaşılık Kurumu'nun önemli bir kısım yetkileri yeni kurulan bu nezarete devredildi. Ancak nezaretin başında kuruluş yıllarında nazır sıfatıyla yine hekimbaşı bulunmaktaydı. Bu ise yetkilerin tam anlamıyla devredilmesini önemsiz kılıyordu.⁹ Sağlıkla ilgili yönetmeliklerin çıkarılması ve halk sağlığına yönelik denetimin Tıbbiye Nezareti'ne devredilmesi sonucu hekimbaşılık işlevini yitirmiş ve 16 Nisan 1850 tarihinde de

¹ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.1.

² Salgın hastalıkların tarihi gelişimi ve hastalığa karşı bulunan önlemler hakkında bkz. Gülten Dinç, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.18, (Ed.: İbrahim Başaoğlu-Gülten Dinç), İstanbul 2012, s.43-72.

³ Gülten Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.5.

⁴ Fatih Tetik, *Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s.8.

⁵ Aslı Taşpınar, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı (1827-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, s.12.

⁶ İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Kolera'nın Etkisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed.: Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.4.

⁷ A. Taşpınar, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı...*, s.18-19.

⁸ A. Taşpınar, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı...*, s.19.

⁹ Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 12.

lağvedilmişti.¹⁰ Böylece Hekimbaşılık Kurumu'nun XIX. yüzyılın ortalarına kadar varlığının devam ettiği söylenebilir.

Bu çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlayan Osmanlı taşra belediyelerinin görevleri arasında bulunan halk sağlığının korunmasına yönelik sağlık teşkilatının oluşturulması, kent temizliği, salgın dönemlerinde kullanılması uygun görülen malzemelerin temini ve halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması gibi konular Osmanlı Arşivi ışığında açıklanmıştır. Ayrıca salgın hastalıklarla ilgili literatürden de istifade edilerek konunun problem durumu çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde Taşra Belediyelerin Kurulması ve Sağlığına Yönelik Gelişmeler

Tanzimat Fermanıyla ülke yönetimi ile başlayan yenileşme hareketleri yerel yönetimlerde de kendini göstermişti. Rusya ile girilen Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan İngiliz, Fransız ve İtalyan (Piyemonte) askerlerinin İstanbul'a gelmesi ve nüfusun artması sonucu kentte başta temizlik, ulaşım ve sağlık hizmeti gibi sorunlarının yaşanmasına neden olmuştu.¹¹ Ayrıca İhtisab Nezareti'nin de bu tür sorunları çözmede yetersiz kalması, 16 Ağustos 1855 tarihinde Şehremaneti adıyla İstanbul'da beledi hizmetlerini yerine getirecek yeni bir kurumun oluşmasında önemli bir etken olmuştu.¹² Böylece İstanbul'da Şehremaneti adıyla belediye örgütü oluşturulmuştur.

İstanbul dışında Osmanlı taşra vilayetlerinde belediyelerin kurulması ise 1860'lı yıllardan itibaren başlamıştı. Bu alanda ilk yasal düzenleme 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesinden sonra yapılmıştı. 1864 Kanunu'nda, Fransız komün sistemi örnek alınarak, "her köy bir belediye dairesi" sayılmışsa da şehir ve kasabalarda kurulacak belediye daireleri için başka bir hükme yer verilmemişti.¹³ Fakat hükümet, bazı vilayetlerde belediye örgütlenmelerine duyulan ihtiyaçların arttığını görünce, bunları karşılamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Hükümet, taşra vilayetlerinde belediye örgütlenmelerini öncelikle numune şeklinde denemek ve daha sonra yaygınlaştırmak amacıyla ilk olarak, diğer pek çok konuda olduğu gibi, Mithat Paşa'nın yönetimindeki Tuna vilayetinde uygulamaya gitmiş ve başarılı sonuçların görülmesi neticesinde de diğer vilayetlerde örgütlenmenin yaygınlaştırılması için çalışma başlatmıştı.¹⁴ Bunun üzerine, 1867 yılında, önce "Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezaif-i Hakkında Talimatdır" başlıklı dokuz bentlik bir talimatname ve daha sonra "Daire-i Belediye Meclisinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında Talimattır" başlıklı ve 25 Temmuz 1867 tarihli on altı bentlik diğer bir talimatname yayınlanmıştır.¹⁵

1871 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesinde belediye teşkilatına dair ayrı bir kısım ayrılmıştı. Nizamnamenin yedinci faslı ile 1867 tarihli talimatlara açıklık getirilmekle birlikte belediyenin görevleri, belediye meclisine seçilebilmek için gerekli şartlar, belediyenin gelir ve gider kalemleri daha ayrıntılı olarak belirlenmişti. Nitekim bu yasal düzenlemelerin uygulamaya sokulması Osmanlı hükümetine belediye hakkında önemli bir tecrübe

¹⁰ Nuran Yıldırım, "Osmanlı Darüşşifalarından Modern Hastanelere", *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Sağlık Tarihi Yazıları –I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.272.

¹¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu- Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.3-4.

¹² Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.17.

¹³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2011, s.177.

¹⁴ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998, s.35.

¹⁵ Talimatlar hakkında bkz. *Düstur, Tertib-i Evvel*, C. 2, s. 491-497; M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu...*, s.201-207.

kazandırmıştı. 23 Aralık 1876 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'ın ilk görevi de vilayetlerdeki belediye teşkilatını yeniden düzenleyecek bir kanun çıkarmak olmuştu. Nitekim 5 Ekim 1877 tarihinde Vilayat Belediye Kanunu yürürlüğe konulmuştu. Vilayat Belediye Kanunu bazı maddelerde değişiklikler yapan ek düzenlemelerle takviye edilerek, 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁶

Taşra belediyelerinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde sağlık işleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında farklı bir boyut kazanmıştır. Devletin geniş bir coğrafyaya yayılması halk sağlığına yönelik uygulamaların kapsamını daraltmakla birlikte sağlık hizmetlerinin ulaşımını yetersiz kılmaktaydı. Bu durum belediyelerin sağlık alanında görevlendirilmesine neden olacaktı. Her ne kadar toplum sağlığı ile ilgili 1838 yılında kurulan ve 1840 yılında uluslararası bir nitelik kazanan Meclis-i Tahaffuz'un amacı ülkeyi dışarıdan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak ve gerekli önlemleri almak olsa da halk sağlığı üzerinde olumlu bir etkisinden bahsedilememekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde genel sağlığa yönelik ilk nizamname de 1860'da "Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname" başlığıyla eczacılara aitti. Bundan bir yıl sonra "Memalik-i Mahrusa-i Şâhâne'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname" yayımlanmıştı.¹⁷ On yedi maddeden oluşan nizamname de; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den diploma alınmadıkça doktorların çalışamayacakları, yabancı uyruklu doktorların diplomalarının Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydettirip onaylatmadıkça doktorluk yapamayacakları, nizamnamenin ilanından önce taşrada görev yapan doktor ve cerrahların diplomalarının bir nüshasını Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine göndermeleri gerekli görülmüştü. Ayrıca eczacı olmayan mahaller dışında doktor veya cerrahların ilaç vermemeleri, ebelerin yasal çerçeveler dışında doğuma müdahale etmemelerinin gerekliliği vurgulanmıştı. Bu nizamname ile Osmanlı Devleti, hem memleketteki sağlık personelinin mevcudiyeti ve kimliği hakkında bilgi sahibi olacak hem de memleketin sağlık personeli ihtiyacının da miktarı bu sayede öğrenilecekti.¹⁸

1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla ülkede kapsamlı bir sağlık ağı kurmak için şehir ve kasabalarda görevlendirilmek üzere hekim yetiştirmeye dayalı sivil nitelikte bir tıp okulu açılmıştı. 1869 yılında da belediyelere doktor, eczacı, aşıcı ve ebe gibi sağlık personeli tayin etmek amacıyla Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye kurulmuştu. 1871 yılında devletin sağlık politikaları kapsamında taşraya sağlık hizmeti ulaştırma amacıyla sivil tıp okulundan mezun olan hekimler "Memleket Tabibi" adıyla vilayet ve kazalara görevlendirilmişti. Bu ise İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi yayımlanmasıyla gerçekleşmişti. Genel itibarıyla nizamnamede memleket tabiplerinin, zengin-fakir gözetmeksizin ücretsiz muayene ve aşı yapmaları, tabip maaşlarının görev yaptıkları mahalli idareden (belediye) karşılanması, görev yaptıkları yerlerde ortaya çıkan salgından mahalli hükümet yetkilisini haberdar etmeleri gerekli görülmüştü. Bununla birlikte görev bölgesi veya dışındaki salgın hastalıklarda emir üzerine salgın bölgesine gidip salgının nedeni ve önüne geçilmesi için gerekli tedbirleri derhal mahalli hükümete bildirmeleri ve salgın hakkında Nezaret-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye bilgi vermeleri isteniyordu. Ayrıca salgın durumunda yapılacak harcamaların bağlı bulunan belediye tarafından karşılanması ve gerekçe göstermeden nizamname şartlarına uymayan tabiplerin görevden uzaklaştırılacağı belirtilmişti.¹⁹

¹⁶ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s.136-137.

¹⁷ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1320. Ayrıca Tababet-i Belediye Nizamnamesi metni için bkz. *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.813-816; M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu...*, s. 155.

¹⁸ A. Taşpınar, *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı...*, s.21.

¹⁹ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.15, Ankara 2004, s.193-198.

Nizamnamede memleket tabipliğinin kurulması yeni bir devlet memurluğunun ortaya çıktığını göstermesi açısından önemlidir. Memleket tabipleri emirleri genelde yerel mülki amirden çok merkezden alacaktır. Öte yandan devlet, memleket tabiplerinin maaşlarının belediyeler tarafından ödenmesini kararlaştırmakla önemli bir maddi yükün altına girmeyecektir. Tüm bunlar devletin organizasyon görevini üstlendiğini göstermektedir. Zira maddi harcamalar belediyeler tarafından yapılmaktaydı. Bu durum 1888 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren memleket tabiplerinin maaşları doğrudan devlet tarafından ödenmeye başlanmıştır.²⁰

Ayrıca Nizamnamenin üçüncü maddesinde İstanbul ve taşra vilayetlerinde “Belediye Eczanesi” adıyla birer eczane açılacağı belirtilmişti. Böylece Osmanlı Devleti’nde ilk belediye sağlık teşkilatı kurulmuş olacaktı. 1876 yılında ise “Belediye Eczahaneleri İdaresi Nizamnamesi” adıyla belediye eczaneleri diplomalı eczacıların yönetimine ve mahalli hükümet tabiplerinin denetimine bırakılmıştı. Böylece kentteki yoksul hastaların reçeteleri doktor tarafından onaylanacak ve ilaçlarda parasız olarak verilecekti.²¹

Osmanlı Devleti’nde 1860’lı yıllardan beri gelişen sağlık hizmetleri, taşra belediyelerinde yeni bir görevlendirmeyi ortaya çıkarmıştı. Zira 1877 Vilayat Belediye Kanunu’nun üçüncü maddesinde;

“...*fukara ve muhtâcînin tedavisi ve işe güce muktedir olmayan erbâb-ı ihtiyâcın iaşesi zımında hastahâne ve gurebâhâne ve islahhâne ve sanâyi mektebi teşkiline..*”²² denilmekle şehirdeki fakir ve ihtiyaç sahiplerinin tedavilerinin yapılması ve gurebahane ve hastanelerin yapılarak halka hizmet vermeleri belediyelerin görevleri arasına konulmuştur.

2. Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Taşra Belediyeleri

Osmanlı Devleti’nde 1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ismiyle sivil tıp okulunun açılması sonrasında okuldan mezun olanların memleket tabibi olarak taşra vilayetlerinde görevlendirilmeleri amaçlanmıştı. Bundan hareketle olacak ki taşrada kurulması öngörülen belediyeler hakkında çıkarılan “Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezâif-i Hakkında Talimatdır”ın birinci maddesinde; memleket tabibinin taşra belediye meclislerinin aza-yı müşavirenden sayılması gerekli görülmüştür. Bu tabir gerek 1871 Vilayet Nizamnamesi’nin yedinci faslında ve gerekse de 1877 Vilayat Belediye Kanunu’nda da ifade edilmiştir.²³ Ancak belediyede memleket tabibi dışında sağlık personelinin kimlerden oluşacağı ve sayısı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Zira belediye hizmetinde çalışan tabip sayısının ne kadar olacağı Dâhiliye Nezareti tarafından tayin edilmekteydi.²⁴

Yukarıda da ifade edildiği üzere memleket tabipleri İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi göre görev yaptıkları yerlerde ortaya çıkan salgını tespit etmek ve salgından mahalli hükümet yetkilisine bilgi vermekle yükümlüydüler. Bununla birlikte görev bölgesi veya dışındaki salgın hastalıklarda emir üzerine salgın bölgesine gidip salgının nedeni ve önüne geçilmesi için gerekli tedbirlerin alınması için derhal mahalli hükümete bildireceklerdi. Salgının neden meydana geldiği ve ne şekilde seyrettiğini tespit etmekle birlikte görev bölgesine varduktan dokuz ay sonra da bölgesi hakkındaki incelemelerini Nezaret-i Tıbbiye-i Mülkiye’ye rapor edeceklerdi. Ayrıca memleket tabibinin maaşı bağlı bulunduğu belediye

²⁰ E. Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması...”, s. 199.

²¹ N. Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu...”, s. 1321.

²² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 1659.

²³ M. Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu...*, s. 96,201. Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye...*, s. 1661.

²⁴ Y. Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti...*, s. 150.

tarafından verilecekti. Bu görevlerle yükümlü tutulan memleket tabipleri talimat, nizamname ve kanunlarda belirtildiği üzere belediyelerde istihdam edileceklerdi. Ancak Osmanlı taşra belediyelerinin bazılarında hala memleket tabibi bulunmamaktaydı. Kolera, veba, tifo, çiçek ve kızamık gibi bulaşıcı veya salgın hastalık ortaya çıktığında da bunlarla mücadele edecek tabip bulunmadığı yetkililere bildirilmekteydi. 9 Mayıs 1894 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede; Koçgiri kazasında veba hastalığı ortaya çıkmış ve bu hastalıktan vefat edenlerin olduğu tespit edilmişti. Veba hastalığının salgın haline dönüşmemesi için Koçgiri kazasına bir doktorun gönderilmesi acilen istenmişti. Belgede Sivas vilayetinin bazı kazalarında belediye organizasyonunun henüz kurulmakta olduğu hatta bazılarının gelirlerinin çok az olduğu ifade edilmişti. Bu gibi kazalara sağlık çalışanlarının tayin edilmesi belediyenin diğer hizmetlerini aksatacağı düşüncesiyle belediyelerin gelirlerinin arttırılması için bazı vergilerin (duhuliye vergisi) belediyeye terk edilmesi istenmişti.²⁵ Böylece taşra vilayetlerinde kimi kazalarda belediye teşkilatının henüz kurulmadığı, kurulanların bazılarında da doktor bulundurmaya yetecek bütçeye sahip olmadıkları söylenebilmektedir.

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Ağustos 1895 tarihli belgede de iklim şartları kötü olan Cizre'de kolera hastalığının devam ettiği bildirilmiştir. Şehirde hastalara bakacak ve onların tedavisini gerçekleştirecek bir doktorun bulunmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca kolera hastalığının tedavisi için ilaç dahi bulunmamaktadır. Bu zor durumdan kurtulmak ve hastalığın yayılmasını önlemek için Cizre'ye acilen bir belediye doktorunun gönderilmesi talebinde bulunulmuştur.²⁶ Dersim Sancağı'nın Çarşanak kazasında Ermeni cemaatinden 68'i çocuk 87 kişinin kızamık hastalığından öldüğü ifade edilmiştir. Bu hastalığın önlenmesi için doktor, eczacı ve ilaç bulunmadığı ve yayılımın önlenmesi gerektiği Ermeni patrikliğince bildirilmiştir. Ayrıca Dersim Sancağı kazalarında belediye doktorunun olmadığı gibi çiçek ve kızamık hastalığının ortaya çıktığı ve gerekli tedbirlerin biran önce alınması 21 Şubat 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmişti.²⁷ Diğer bir belgede ise Van Vilayeti'nin genel sağlığını korumak ve ortaya çıkmış olan çiçek hastalığının önlenmesi için acilen belediye doktoru ve aşı memuru tayin edilmesinin gerektiği 17 Mart 1902 tarihinde Dâhiliye nezaretine iletilmiştir.²⁸

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Temmuz 1902 tarihli diğer bir belgede ise Dersim Sancağı belediye tabipliğinde doktorun bulunmadığı acilen bir doktorun tayin edilmesi istenmiştir. Dâhiliye Nezareti de bir talibin çıkması durumunda doktorun oraya gönderileceğini bildirmiştir.²⁹ Bu belge aslında devletin olası bir salgın çıkması durumunda hastalığa müdahale edecek bir doktorun mevcut olmadığını göstermektedir.

Varto kazasının Diyadin köyünde 1910 yılında tifo hastalığı ortaya çıkmış, hastalığın önlenmesi ve hastalığa maruz kalanların tedavisi için de belediye doktorunun olmadığı Erzurum Vilayeti'ne bildirilmiştir. Acilen bir doktorun gönderilmesi talebinde bulunulmuşsa da Erzurum'da bulaşıcı hastalık olduğu, belediye ve gureba hastanesinde doktorların yoğun bir şekilde çalıştığı neden gösterilerek Diyadin'e doktor gönderilemeyeceği Erzurum Vilayeti'nden ifade edilmiştir.³⁰ 1912 yılında da Selanik Vilayeti'ne bağlı kaza ve köylerde doktorların bulunmadığı ifade edilerek doktor tayin edilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'den Selanik Vilayeti'ne bunun mümkün olmadığı bildirilmiştir.³¹

²⁵ BOA, DH. MKT, 231/41, 24 Şevval 1311 (30 Nisan 1894).

²⁶ BOA, DH. MKT, 415/19, 27 Safer 1313 (19 Ağustos 1895).

²⁷ BOA, DH. MKT, 81/16, 19 Şevval 1317 (20 Şubat 1900).

²⁸ BOA, DH: MKT, 520/56, 03 Rebiülevvel 1320 (10 Haziran 1902).

²⁹ BOA, DH. MKT, 442/38, 05 Zilhicce 1319 (15 Mart 1902).

³⁰ BOA, DH. MUİ, 81/49, 26 Rebiülahir 1328 (7 Mayıs 1910).

³¹ BOA, DH. İD, 136/5, 26 Ramazan 1330 (8 Eylül 1912).

Osmanlı Devleti'nde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelede bazı belediyeler başta doktor olmak üzere sağlık personeli eksikliğinden yakınılırken bazı belediyeler ise gelirlerin eksikliğini öne sürerek sağlık personellerinin memuriyetlerine son vermiştir. Bu durum karşısında hükümet, vilayetlere genel bir yazı göndererek belediye gelirlerinin eksikliği bahane edilerek doktor, ebe, aşı memuru ve eczacı gibi sağlık personellerinin görevlerine son verilmesinin halkın sağlığına zarar vereceğinden böyle bir duruma kesinlikle meydan verilmemesi gerektiğini 4 Haziran 1912 tarihinde tebliğ etmiştir.³² Görüleceği üzere personel istihdamından kent hizmetlerine yapılacak tüm faaliyetler Osmanlı taşra belediyelerinin bütçeleriyle alakalıydı. Gerçi taşra belediyelerinin gelirleri talimat, nizamname ve kanunlarla belirlenmişti. Ancak bu gelirler belediyelerin masraflarını karşılamada pekte yeterli olmuyordu. Çok defa Dâhiliye Nezareti'ne belediyelerin gelirlerinin artırılması ve diğer bir takım faaliyetlere gelir oluşturmak için bazı vergilerin belediyeye terk edilmesi istenmişti.³³ Bunun yanında bazı belediye teşkilatı da halk sağlığı için borçlanma yolunu seçmiştir. Nitekim Adana Vilayeti'ne bağlı Tarsus kazasında hastalıktan dolayı temizlik hizmetleri yeteri seviyede değildi. Temizlik işlerinin yeterli derecede yerine getirilmesi maksadıyla hazineye ait olan hayvan vergisinden mal sandığına Adana Vilayeti Belediye Dairesi'ne 150 lira borç alınması talebinde bulunulmuştur. Dâhiliye Nezareti'nde talep değerlendirilmiş ve 14 Haziran 1895 tarihinde borç alınmasına müsaade edildiği Adana Vilayeti'ne bildirilmiştir.³⁴

Osmanlı taşra belediyeleri, salgın hastalıkların önlenmesi için salgının boyutuna göre bazen doktor sayısını artırma yoluna gitmiştir. 1893 yılında Osmanlı Devleti'nin birçok kentinde olduğu gibi İzmir'de de kolera salgını görülmüştür. Belediye, mevcut bulunan dört doktoruyla salgında üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Koleranın önlenmesi için Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa başkanlığında şehirdeki doktorlardan oluşan bir komisyon kurulmuş ve 6 Ağustos 1893 tarihinde toplanmıştır. Komisyon şehirdeki doktor sayısını yeterli bulmamış ve doktor sayısının iki katına çıkarılmasını gerekli görmüştür.³⁵ Bunun yanında salgın hastalıklarla mücadelede tüm sağlık personeli ile hizmet vermeye çalışan belediyeler, salgının çıktığı ve yayılım gösterdiği durumlarda hemen mevcut sağlık personelinin olay yerine göndermiştir. Bazen de salgının önlenmesinde yetersiz kalan sağlık personelinin çevre şehir ve kasabalardan takviyesi yapılmıştır. Bu personelin ücretleri belediye tarafından karşılanmıştır. Nitekim 1903 yılında Pirlepe ve çevresinde çiçek hastalığı ortaya çıkmıştır. Hastalığın salgın halini almaması için belediye doktorunun acilen bölgeye gönderilmesi gerekli görülmüştür. Hastalığın önlenmesinde belediye doktorunun yetersiz kalması durumunda ücretleri belediye sandığından karşılanmak üzere diğer yerlerden doktor bulunmasında bir mahzurun olamayacağı 22 Kasım 1903 tarihinde Pirlepe kaymakamlığına bildirilmiştir.³⁶

Osmanlı taşra belediyeleri bünyesinde çalışan doktorların gerek duyulduğu takdirde görev bölgeleri dışında çalıştıkları görülmüştür. Özellikle limanlarda karantina doktorlarının bulunmadığı mahallerde belediye doktorları görev yapmış ve doktorların harcırahları karantina idareleri tarafından ödenmiştir. 1904 yılında bulaşıcı hastalıkların yaygın olarak görüldüğü ve karantina doktorlarının olmadığı Cebel-i Lübnan ve Beyrut Vilayetleri gibi limanlara benzer

³² BOA, DH. İD, 48/33, 04 Cemaziyelahir 1330 (21 Mayıs 1912); BOA, DH. MB. HPS. M, 5/19, 19 Cemaziyelahir 1330 (5 Haziran 1912).

³³ Özellikle duhuliyeye vergisi bu noktada belediyelerin başvurduğu vergiydi. Birkaç örnek verilecek olursa; Trabzon belediye varidatının yetersizliğinden dolayı inşa edilecek iskele ile şehrin temizlik masraflarının çeşitli yerlerden eşya nakleden hayvan ve arabalardan duhuliyeye resmi alınarak karşılanması talebinin için, BOA, DH. MKT, 169/20, 2 Şaban 1312 (29 Ocak 1895), Nablus Belediyesi'nin varidatının yetersiz olduğu, yüklü araba ve hayvanlardan duhuliyeye resmi alınmasına izin verilmesi talebi için, BOA, DH. TMIK. S, 49/64, 23 Şaban 1321 (14 Kasım 1903), Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Belediyesi'nin varidatını artırmak için, BOA, DH. MUİ, 65/56, 07 Rebiülevvel 1328 (19 Mart 1910).

³⁴ BOA, DH. MKT, 413/44, 24 Safer 1313 (16 Ağustos 1895).

³⁵ M. Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera...*, s. 93.

³⁶ BOA, TFR.I.MN, 27/2618, 09 Ramazan 1321 (29 Kasım 1903).

sahillere gelen gemilerin tıbbi muayenelerini belediye doktorları yapmışlardır. Doktorların bu hizmetlerine karşılık araba ve kayık ücreti olarak mahalli karantina idarelerinden onar kuruş verilmesi 26 Mart 1904 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nce uygun bulunmuştur.³⁷

Belediye doktorları dışında salgın hastalıklarla mücadelede aşı memurlarının da önemli yararı bulunmaktadır. Özellikle çiçek salgınlarının görüldüğü zamanlarda halkın aşılmasında üstün hizmetlerde bulunmuşlardır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun bir şekilde görülmüştür. Zira ilk olarak 1845 yılında İstanbul'da salgın halini alan çiçek hastalığına karşı aşı uygulaması yapılmıştır. İstanbul dışında diğer vilayetlerde de çeşitli tarihlerde çiçek salgınları yaşanmıştır.³⁸ Maaşlarını belediyeden alan aşı memurları, salgın görülen nahiyeye ve köylere kadar giderek çiçek hastalığının yayılması ve önlenmesi için çaba sarf etmişlerdir. Aşı memurları bu işlem için hususi bütçeden ya da belediyeden ayrıca harcırah alacakları Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi'nden bildirilmiştir.³⁹ Çiçek hastalığının 1914 yılında memleketin çeşitli yerlerinde müthiş bir surette görüldüğü ve halk üzerinde birçok tahribatta bulunduğu Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen raporlardan anlaşılmıştır. Ayrıca çoğu kazada aşı memuru yoktu. Çiçek salgının önlenmesi için maaşları belediyeden karşılanmak üzere her kazada 400 kuruş maaşla birer aşı memuru bulundurulması ve bir sene müddetle çalıştırılmaları 2 Haziran 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nce tüm vilayetlere tebliğ edilmiştir.⁴⁰

Bilindiği üzere hastalıkların yaygınlaşmasında insanların hayvanlarla yakın ilişkilerinin, topluluk halinde yaşamalarının, yetersiz sağlık koşullarının büyük etkisi bulunmaktadır.⁴¹ Bu açıdan salgın hastalıklarla mücadelede belediyelerin sağlık personeli bulundurmasının dışında en önemli hizmeti şehrin temizliğinin sağlanmasıdır. Başta kolera olmak üzere veba, çiçek, tifo gibi salgın hastalıkların ortaya çıktığında ilk olarak şehir karantinaya alınmış, ardından hasta olanlar belediye doktorları tarafından gözetim altına alınarak tedavileri yapılmıştır. Şehirde temizliğe fazla önem verilmiş, başta çöpler toplanarak cadde ve sokakların temizliği sağlanmıştır. Ayrıca dezenfekte işleri yapılmıştır. Bununla birlikte umuma açık yerler sürekli denetim altında tutularak halk sağlığına zarar verebilecek uygulamaların önüne geçilmesine çaba gösterilmiştir. Bu işleri yerine getirmekle belediyelerin salgın hastalıklarla mücadelede gerekli tedbirlerin alınmasında etkin rol oynadıkları söylenebilir.

Salgın hastalıklarla mücadelede gerekli tedbirlerin alınması için belediyelerin bütçeleri bazen yetersiz kalmış ve bu durum karşısında Maliye Nezareti'nden yardım talebinde bulunulmuştur. Nitekim 1905 yılında Antalya'da veba hastalığı görülmüş ve gerekli sıhhi tedbirlerin alınması, tahaffuzhanelerin kurulması ve yeteri derecede doktorların istihdamı gündeme gelmiştir. Ancak Antalya Belediyesi'nin bütçesi sıhhi tedbirler almak için elverişli değildi. Bu yüzden Maliye Nezareti'nden yüz bin kuruş ödenek talebinde bulunulmuştur.⁴²

Taşra belediyelerinin salgınların önlenmesinde en önemli hizmetlerinden biri de etüv, pülverizatör gibi sıhhi aletleri temin etmeleridir. Zira mikroorganizmaların neden olduğu salgın ve bulaşıcı hastalıklar, su, hava, yiyecek, giysi ve ev eşyalarıyla yayıldığından özellikle bu ortamların dezenfekte edilmeleri çok önemliydi. Havanın temizlenmesi için pülverizatör, içme

³⁷ BOA, DH. MKT, 835/80, 13 Muharrem 1322 (30 Mart 1904).

³⁸ Konya'daki çiçek hastalıklarına dair bkz. Esra Semiz, *XIX Yüzyılda Konya Vilayeti'nde Meydana Gelen Salgın Hastalıklar ve Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s.35-37. İzmir'deki çiçek hastalığı için bkz. Ferdi Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014, s.83-86.

³⁹ BOA, DH. UMVM, 126/57, 24 Rebiülahir 1332 (22 Mart 1914).

⁴⁰ BOA, DH. UMVM, 127/32, 8 Recep 1332 (2 Haziran 1914).

⁴¹ G. Dinç, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine...", s.44.

⁴² Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da Salgın Hastalıklar (1894-1922)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIV, S. 71, Ankara 2008, s.466.

suları için filtreler, giysi ve ev eşyalarının temizlenmesi için de etüv makinaları tasarlanmıştı.⁴³ Osmanlı Devleti'nde pülverizatör ve etüv makinelerinin kullanımı için 1885 yılında girişim yapılmıştır. Karantina İdaresi bünyesinde Temizlik Komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyonun üyesi olan Bonkowski Paşa buharla işleyen Genest ve Herscher makinelerinin ülkeye getirilmesini önermiş hatta bu yönde karar da çıkarılmışsa da bu girişim gerçekleştirilememiştir. 1891 yılına gelindiğinde sadece iki küçük tarzda etüv makinesi getirilebilmiştir. Genest-Herscher Fabrikası'ndan alınan bu iki adet küçük etüv makinesinin biri İzmir'de Klazomen Tahaffuzhanesine diğeri de İstanbul Kavak Tahaffuzhanesi'ne yerleştirilmiştir.⁴⁴

1891 yılında Osmanlı Devleti'ne iki adet gelen etüv makinesinin salgınla mücadele etkinliği görülmesi üzerine zamanla ülkenin çeşitli vilayetlerinden etüv makinesine talepler artmıştır. Zira Osmanlı taşra vilayetlerinde ortaya çıkan kolera, difteri, tifo ve veba gibi bulaşıcı ve salgın hastalıkları ortadan kaldırmak ve genel sağlığın normal bir şekilde devamını sağlamak amacıyla Paris'te bazı firmalarca üretilen etüv ve pülverizatör makinalarının alınması Meclis-i İdare tarafından münasip görülmüştür. Temizlik ve tütsüleme işlemini yapan pülverizatör ve etüv makinelerinin masrafları belediyeler tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.⁴⁵ Nitekim 1905 yılında Konya'da tifo ve difteri hastalığı baş göstermiş ve hastalığın yayılmasını önlemek için bir etüv makinesine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak İstanbul'da mevcudu bulunmayan etüv makinesinin Avrupa'dan siparişle temini mümkün olunabileceği ifade edilmiştir. Tifo ve difteri hastalığının günden güne yayılması ve ölümlerin devam etmesi üzerine etüv makinesinin parasının belediye dairesinden karşılanmasıyla getirilmesinin mümkün olacağı Konya Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁴⁶ Bundan başka Trablusgarp Vilayeti'nde 1906 yılından daha önce ortaya çıkmış olan difteri ile diğer bulaşıcı ve salgın hastalıkların yok edilmesinde tahaffuzhanedeki etüv makinesi kullanılmıştır. Zira tahaffuzhanelerdeki etüv makinelerinin bulundurulmasının asıl amacı şehre girecek olan yolcu ve hacıların temizliklerin yapılmasıydı. Trablusgarp Vilayeti bazı zamanlar ortaya çıkan salgın hastalıkların önlenmesi için tahaffuzhanedeki etüv makinesinin şehirde kullanılmasını istiyordu. Ancak Dâhiliye Nezareti, bunun mümkün olamayacağını eğer gerekli görülüyor ise ücreti belediyeden karşılanmak üzere bir etüv makinesinin alınmasının uygun olacağını 26 Temmuz 1906 tarihinde Trablusgarp Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁴⁷

1909 yılına gelindiğinde Dâhiliye Nezareti, hastalıkların önlenmesinde büyük yararı görülen pülverizatör ve etüv makinesini her belediyenin temin etmesini istemekteydi. Bunun çeşitli için araştırmalar dahi yapılmıştı. Özellikle pülverizatörün belediye gelirlerinin bir kısmının ayrılmasıyla 310 liraya temin edilebileceğini tüm vilayetlere bildirmişti.⁴⁸ Dâhiliye Nezareti'nin böyle bir çalışma yapması aslında belediyelerin salgın hastalıklarla mücadelede teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmasını ve tüm ülkede yaygın hale getirilmesini arzu etmesinden ileri geldiği söylenebilir.

Salgın hastalıklarla mücadelede sadece belediye teşkilatı ile sağlık personellerinin çabaları yeterli olmayacaktır. Nitekim halkın salgın hastalıklara karşı bilinçli hareket etmesi ve belediyelerin çalışmalarına yardımcı olmalarıyla mücadelede etkin bir başarı sağlanabilirdi. Bu hususta İzmir'de Vilayet Sıhhiye Müfettişliği yerel basını aktif bir şekilde kullanmıştır. Hizmet

⁴³ Nuran Yıldırım, "Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/Etüv Üretimi ve Kullanımı", *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Sağlık Tarihi Yazıları -I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.437.

⁴⁴ N. Yıldırım, "Tersane-i Âmire Fabrikalarında...", s.439-440.

⁴⁵ BOA, DH. MKT, 718/11 07 Rebiülevvel 1321 (3 Haziran 1903).

⁴⁶ E. Semiz, *XIX Yüzyılda Konya Vilayeti'nde Meydana Gelen Salgın Hastalıklar...*, s. 41.

⁴⁷ BOA, DH. MKT, 1103/40, 4 Cemaziyelahir 1324 (26 Temmuz 1906).

⁴⁸ BOA, DH. HMS, 14/26, 09 Zilkade 1327 (22 Kasım 1909).

gazetesinin 9 Ağustos 1890 tarihli nüshasında “*Sihhiye tedbiri açısından bölgenin temizliği için alınması gereken önlemler*” başlığıyla dokuz maddelik yazı kaleme alınmıştı. Bu yazıda genel itibarıyla halkın temizliğe çok fazla riayet etmesi, satılan et ve süt ürünleri ile sebze ve meyvelerin tazeliğine dikkat edilmesi, çöplerin uzun süre bekletilmemesi, hane ve helaların kireçle badana yapılması, umuma açık yerlerin temizliğine önem verilmesi istemiştir. İzmir halkının bu yazıyı azami bir şekilde dikkate aldığı söylenebilir.⁴⁹

Salgın hastalıklar sadece insanların ölümüne neden olmamakta aynı zamanda ticari faaliyetlerin aksamasında etkin bir rol oynayacaktır. Bu durum özellikle işçi gurupları üzerinde büyük etki yaramıştır. İzmir’de 1890’lı yıllarda koleradan dolayı ticari hayatın durma noktasına gelmesi amele, hamal ve kayıkçı esnafını işsiz bırakmıştır. Zor duruma düşen esnafın asayişini bozmasından endişe edilmiştir. Nitekim bu endişe gerçeğe dönüşmüş ve salgının şiddetli olduğu günlerde birtakım fakara takımı Şadırvan Camii civarında fırınlara girip yağma girişimde bulunmuştur. Devlet, bu durumun asayişini daha fazla bozacağı endişesine kapılmış ve belediyelerden salgında zor durumda kalanların işlerinin temin edilmesini istemiştir. Ancak salgından dolayı harcamaları fazlalaşan ve gelirleri azalan belediyeler bu görevin üstesinden gelememişlerdir.⁵⁰ 1894 yılında Bursa’da kolera salgını ortaya çıkmıştır. Şehir kordon altına alınmış ve salgının yayılmaması için gerekli tedbirler alınmış, hastaların tedavisine de başlanmıştır. Ayrıca şehirde dezenfeksiyon işlerine önem verilmiştir. Bunun yanında salgından ciddi bir şekilde etkilenen fakir fukaranın temel ihtiyaçları (yiyecek-ıçecek) Bursa belediyesi tarafından karşılanmıştır.⁵¹

SONUÇ

Osmanlı Devleti klasik dönemden itibaren hekimbaşılar ve vakıflar aracılığı ile sürdürdüğü sağlık faaliyetlerinde XIX. yüzyıldan itibaren sistemli bir değişikliğe gitmiştir. Halk sağlığına önem veren devlet, hekim yetiştirmek için tıp okulları açmıştır. Böylece memleketin en ücra köşelerine kadar hızlı bir sağlık hizmeti verilmesi düşünülmüştür. Bunda en önemli gelişme İstanbul dışında belediyelerin kurulmasıdır. Talimatname, nizamname ve kanunlarda memleket tabiplerinin müşavir üye sıfatıyla belediye bünyesine alınması, belediyelerin sağlık işlerinde etkin bir rol oynayacağını göstermiştir. Belediye bünyesinde eczanelerin açılması, belediye sağlık teşkilatlarının kurulmasında önemli bir aşama olmuştur. Bunun yanında doktor, ebe, eczacı ve aşı memuru gibi sağlık personelinin istihdam edilmesi halkın sağlık problemine yerel anlamda çözüm odaklı yaklaşıldığının işareti olmuştur. Ayrıca doktor, ebe, aşı memuru ve eczacı gibi sağlık personelinin maaşları belediyelerin bütçelerinden karşılanmıştır. Bu ise devleti maddi bir külfetten kurtarmıştır.

Osmanlı taşra vilayetlerinde ortaya çıkan salgın hastalıklarla mücadelede belediyelerin büyük hizmetleri görüldüğü söylenebilir. Özellikle sağlık personellerinin istihdamı bunun başında gelmektedir. Ayrıca salgın durumunda yeterli görülmeyen sağlık personeline takviyeler yapılmıştır. Bunun yanında kentin temizliğine özen gösterilmiştir. Diğer taraftan salgınların önlenmesinde faydası görülen pülverizatör ve etüv makineleri gibi teknolojik cihazların teminini de belediyeler üstlenmiştir. Bütün bunların tamamı aslında belediyelerin bütçeleriyle yakından ilişkiliydi. Belirli bir bütçe ile bunu yapmaya çalışan belediyeler, bazen sağlık personelinin işine son vermiş bazen de salgından etkilenerek işsiz kalan halkın işleri karşılayamamış ve Maliye Nezareti’nden yardım talebinde bulunmuştur. Bütçesi yeterli olan belediyeler ise salgından etkilenen fakir halkın yiyecek ve içeceklerinin karşılanmasında yardımcı olmuştur. Kısaca salgın dönemlerinde belediyeler sağlık personeli, temizlik ekibi ve cihazlarla halkın sağlıklı bir yaşam sürmesi için çaba göstermiştir.

⁴⁹ F. Çiftçioğlu, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar...*, s.49-51.

⁵⁰ M. Ayar, *Osmanlı Devleti’nde Kolera...*, s.107.

⁵¹ M. Ayar, *Osmanlı Devleti’nde Kolera...*, s.131-132.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

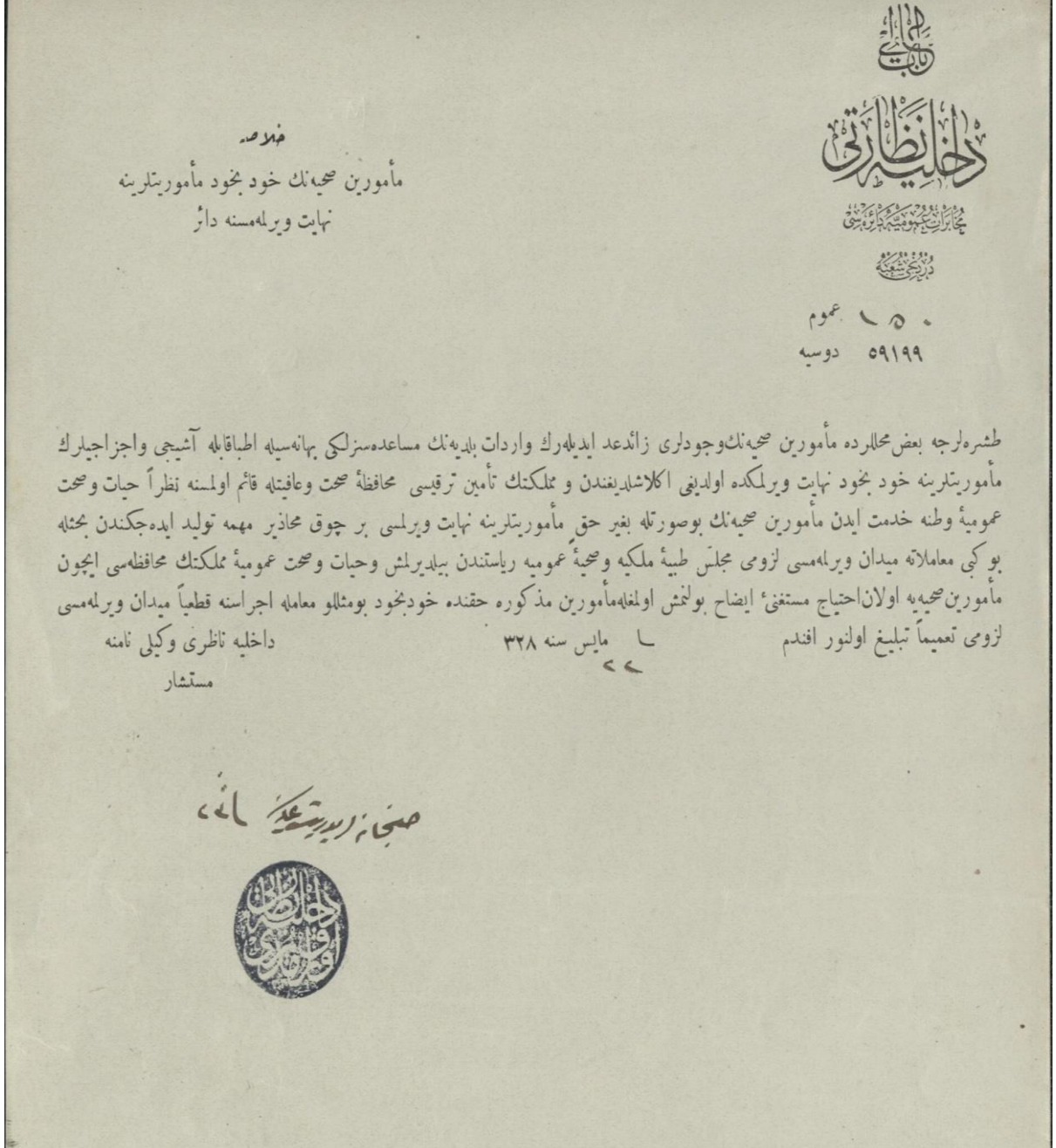
- BOA, *DH. İD*, 48/33, 04 Cemaziyelahir 1330 (21 Mayıs 1912).
BOA, *DH. MB. HPS. M*, 5/19, 19 Cemaziyelahir 1330 (5 Haziran 1912).
BOA, *DH. MUİ*, 65/56, 07 Rebiülevvel 1328 (19 Mart 1910).
BOA, *DH. MUİ*, 81/49, 26 Rebiülahir 1328 (7 Mayıs 1910).
BOA, *DH. MKT*, 231/41, 24 Şevval 1311 (30 Nisan 1894).
BOA, *DH. MKT*, 415/19, 27 Safer 1313 (19 Ağustos 1895).
BOA, *DH. MKT*, 81/16, 19 Şevval 1317 (20 Şubat 1900).
BOA, *DH. MKT*, 169/20, 2 Şaban 1312 (29 Ocak 1895).
BOA, *DH. MKT*, 413/44, 24 Safer 1313 (16 Ağustos 1895).
BOA, *DH. MKT*, 442/38, 05 Zilhicce 1319 (15 Mart 1902).
BOA, *DH. MKT*, 520/56, 03 Rebiülevvel 1320 (10 Haziran 1902).
BOA, *DH. MKT*, 718/11 07 Rebiülevvel 1321 (3 Haziran 1903).
BOA, *TFR.I.MN*, 27/2618, 09 Ramazan 1321 (29 Kasım 1903).
BOA, *DH. MKT*, 835/80, 13 Muharrem 1322 (30 Mart 1904).
BOA, *DH. MKT*, 1103/40, 4 Cemaziyelahir 1324 (26 Temmuz 1906).
BOA, *DH. HMŞ*, 14/26, 09 Zilkade 1327 (22 Kasım 1909).
BOA, *DH. İD*, 136/5, 26 Ramazan 1330 (8 Eylül 1912).
BOA, *DH. TMİK. S*, 49/64, 23 Şaban 1321 (14 Kasım 1903).
BOA, *DH. UMVM*, 126/57, 24 Rebiülahir 1332 (22 Mart 1914).
BOA, *DH. UMVM*, 127/32, 8 Recep1332 (2 Haziran 1914).

Tetkik Eserler

- Aktaş, Esat, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.
- Avcı, Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.
- Ayar, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Aydın, Erdem, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.15, Ankara 2004, ss.185-207.
- Çiftçioğlu, Ferdi, *II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.
- Dinç, Gülten, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.18, (Ed.: İbrahim Başaoğlu- Gülten Dinç), İstanbul 2012, ss.43-72.

- Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, Matbaa-yı Âmire, Dersaadet 1289.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.
- Gönüllü, Ali Rıza, “Antalya’da Salgın Hastalıklar (1894-1922)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIV, S. 71, Ankara 2008, ss.445-484.
- Oktay, Tarkan, *Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2011.
- Sarıyıldız, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
- Semiz, Esra, *XIX Yüzyılda Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Salgın Hastalıklar ve Etkileri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019.
- Serçe, Erkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu- Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- Taşpınar, Aslı, *Osmanlı Devleti’nde Sağlık Teşkilatı (1827-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011.
- Tetik, Fatih, *Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Yaşayanlar, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Kolera’nın Etkisi”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed.: Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, ss.2-24.
- Yıldırım, Nuran, “Osmanlı Darüşşifalarından Modern Hastanelere”, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Sağlık Tarihi Yazıları –I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, ss. 272-310.
- Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1319-1338.
- Yıldırım, Nuran, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/Etöv Üretimi ve Kullanımı”, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar, Sağlık Tarihi Yazıları –I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, ss.437-446.

Ek 1: Belediye gelirlerinin yetersizliği bahane edilerek belediye sağlık personellerinden doktor, ebe ve aşı memurunun farklı zamanlarda görevine son verilmesine dair bir belge

Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. M, 5/19, 19 Cemaziyelahir 1330 (5 Haziran 1912).